

Жанна НІМЕНСЬКА,

orcid.org/0000-0002-4413-1876

старший викладач кафедри сценічної мови

Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського

(Харків, Україна) j.nimenska@gmail.com

СУТНІСТЬ АКТОРСЬКОГО ТА ВОКАЛЬНОГО ВТІЛЕННЯ ОПЕРНОГО ОБРАЗУ ЦИГАНКИ КАРМЕН (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТОГО ВИКОНАВСЬКОГО ДОСВІДУ)

Питання творчого підходу до принципів створення оперного образу Кармен в однойменній опері Ж. Бізе і сьогодні залишається актуальним щодо виконавської екстраполяції та потребує особливої підготовки.

Переконливе втілення образного психологізму саме цієї головної героїні потребує від співачок не тільки бездоганної вокалізації (характерної для класичних оперних партій), скільки універсального вокально-технічного перевтілення, що підпорядковується під потрібні акторські завдання.

На наш погляд довге сценічне життя опери Жоржа Бізе «Кармен» пов'язане з невичерпною актуальністю теми твору: свобода закоханої жінки, її незалежність у стосунках з чоловіком, її протест проти суспільних правил. Також одним з найважливіших факторів образу Кармен є його циганське забарвлення, що визначає важливі моменти його сприйняття та інтерпретації.

Сутність образної «вічності» Кармен розкривається в контексті ставлення європейського суспільства до ромів та ромської проблематики в мистецькій сфері. Більш детальний розгляд цього питання важливий не тільки для пояснення неприйняття опери сучасниками композитора через втілення в ньому циганської «достовірності», що може бути ще одним з векторів дослідження виконавських інтерпретацій у виставах різних театрів різних епох та країн.

Проникнення в задум оперної вистави, де композиторська творчість відіграє провідну роль, пропонує прийоми, якими виконавиці повинні правильно користуватися для відтворення музичної драматургії через інтерпретаційний процес.

Гармонійне втілення образу полум'яної циганки, вимагає від кожної співачки-актриси глибокого співпереживання та проникнення в усі особливості поведінки й темпераменту цього персонажу.

Підходи до побудови сценічного образу Кармен у багатьох видатних виконавиць цієї партії є доволі полярними, проте існують загальні установки для досягнення правдивості та вміння тією чи іншою мірою здійснити перевтілення.

Процес співтворчості із композитором здійснюється через нотну партитуру його музичного твору, де проникнення у його внутрішній світ та осмислення його образно-емоційної логіки забезпечує виконавицям більш прозорливе бачення процесу становлення віртуальної особистості головної героїні та поступового усвідомлення її як частини себе, наділеної не тільки вигаданими, а й власними рисами характеру, якостями та почуттями.

Ключові слова: опера, солістка, вокальна партія, Кармен, Ж. Бізе, створення оперного образу, вокально-технічного перевтілення.

Zhanna NIMENSKA,

orcid.org/0000-0002-4413-1876

Senior Lecturer at the Stage Language Department

Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevskyi

(Kharkiv, Ukraine) j.nimenska@gmail.com

THE ESSENCE OF THE ACTOR AND VOCAL IMPLEMENTATION OF THE OPERA IMAGE OF THE GYPSY CARMEN (ON THE EXAMPLE OF PERSONAL PERFORMANCE EXPERIENCE)

The opera image of Carmen in J. Bizet's opera requires special training and a personal creative approach.

The convincing embodiment of the figurative psychologism of this main character requires from the singers not only impeccable vocalization, which is in classical opera parts, but also universal vocal-technical and acting reincarnation.

We believe that the long stage life of Georges Bizet's opera "Carmen" is related to the inexhaustible relevance of the theme of the work: the freedom of a woman in love, her independence in her relationship with her husband, her protest against social rules. Also, one of the most important factors of Carmen's image is its gypsy color, which is important for perception and interpretation.

The essence of Carmen's figurative "eternity" is revealed in the context of European society's attitude towards Roma and Roma issues in the artistic sphere. A more detailed consideration of this issue is important not only for explaining the rejection of the opera by the composer's contemporaries, but also for embodying Gypsy "authenticity" in it. It can be another vector of the research of performing interpretations in performances of different theaters of different eras and countries.

Performers must correctly penetrate the idea of an opera performance and be able to use it to reproduce the musical drama through the interpretive process.

Harmonious embodiment of the image of a fiery gypsy requires deep empathy and insight into all the peculiarities of behavior and temperament of this character from each singer-actress.

Approaches to the construction of the stage image of Carmen in many outstanding performers of this party are quite polar. But there are general attitudes to achieve truthfulness and the ability to reincarnate.

The process of co-creation with the composer is carried out through the musical score of his musical work. Penetration into his inner world and understanding of his image-emotional logic provides the performers with a more insightful vision of the process of formation of the main character's virtual personality and gradual awareness of her as a part of herself with her own character traits, qualities and feelings.

Key words: opera, soloist, vocal part, Carmen, J. Bizet, creation of an opera image, vocal and technical transformation.

Постановка проблеми. Сутністю акторського та вокального втілення оперного образу пристрасної циганки Кармен є розуміння нюансів його циганського походження, що відтворюється через яскраві музично-драматичні композиторські акценти, які потім сприймаються або не сприймаються публікою через подальшу виконавську інтерпретацію.

Циганська тема в контексті європейської культури має свою доволі загадкову історію. Появу циган у Європі почали пояснювати у другій половині XVIII століття, коли спеціальна наука «циганознавство» заклала аксіому про їхнє індіанське походження.

За триста років, відколи цигани вперше згадуються в документах¹, вони проникли в усі європейські країни, викликаючи неабияку цікавість, та своїми магічними піснями та танцями, ворожіннями та магічними заклинаннями спровокували суперечливе, а часто й дуже негативне ставлення до себе населення європейських країн (MiklosichF.X., 2001).

Їх боялися та ненавиділи, захоплювалися їхніми музичними талантами і щедрою фантазією, але в той же час існувала і презирлива відраза до цієї полум'яної екзотики.

Аналіз досліджень і публікацій. Початком серйозного зацікавлення циганами стала, саме, новела Проспера Меріме (1845 р.), який відобразив типові риси розуміння та сприйняття цього загадкового племені в європейській культурі: вони

сконденсувалися в образі його героїні Кармен, відкривши європейському романтизму значення та символіку персонажів, які розповідали її історію (Prosper Merime, 2023).

П. Меріме, як мандрівний етнограф, представив юну циганку, як дитя природи, що близьке до тваринного світу (письменник в новелі порівнює її з кобилою, вовком, хамелеоном).

Його розбійник та контрабандист Хосе, охоплений вогненною пристрасстю, також лякається природи Кармен, а в її ворожінні, обмані та дивних вчинках герой бачить диявольську натуру циганської душі.

Історія кохання циганки та солдата-втікача, при всій її психологічній конкретиці, пронизана архетипними мотивами. По-перше, велику роль відіграє давня символіка кольорів сукні Кармен: червоний, чорний і білий – кольори крові, смерті та очищення (відомо, що як в єгипетській, так і в християнській традиціях, квітка білої акації символізує духовність та безсмертя).

По друге, в іспанському фольклорі відьма – це демонічна фігура, що знищує чоловіків, її можна порівняти з ворожкою Ліліт (апокрифічною дружиною Адама). Диявольська сила циганки-руйнівниці – це протест проти суспільства. Ліс, у якому Хосе ховає Кармен, також відображає міфологічну символіку, та є водночас вираженням жіночності та моделлю світу, невідконтрольного суспільству.

Таким чином, «побутовий» конфлікт між закоханими постає у П. Меріме міфічним антагонізмом між жінкою та чоловіком, нерозривним симбіозом любові та смерті та протистоянням між особистістю та суспільством.

В опусі «Кармен» (1861 р.) оригінального французького поета Теофіля Готье циганка є втіленням інфернальної влади жінки над чоловіками (Théophile Gautier, 2013).

¹ На початку XVI століття групи циганських музикантів османського походження згадуються в турецькій армії, а в XVI та XVII століттях вони з'являються при дворах короля Шотландії Якова V та короля Франції Генріха IV. Нещодавні дослідження «генетичних маркерів» свідчать про те, що роми з'явилися в Європі (Візантії) між 800 та 1000 роками тому (MiklosichF.X., 2001).

Carmen

Переклад:

Carmen est maigre, – un trait de bistre

Кармен худа, – дрібка бістру

Cerne son œil de gitana;

Обведи її циганське око;

Ses cheveux sont d'un noir sinistre;

Його волосся зловісно чорне;

Sa peau, le diable la tanna.

Диявол дубив йому шкіру.

Les femmes disent qu'elle est laide,

Жінки кажуть, що вона негарна,

Mais tous les hommes en sont fous:

Але всі чоловіки від цього без розуму:

Et l'archevêque de Tolède

І архієпископ Толедо

Chante la messe à ses genoux;

Співати месу на колінах;

Car sur sa nuque d'ambre fauve

Тому що на його бурштиново-коричневій шиї

Se tord un énorme chignon

Закручує величезну булочку

Qui, dénoué, fait dans l'alcôve

Хто, розв'язаний, робить у ніші

Une mante à son corps mignon,

Богомол з її милим тілом,

Et, parmi sa pâleur, éclate

І, серед його блідості, спалахує

Une bouche aux rires vainqueurs,

Вуста переможного сміху,

Piment rouge, fleur écarlate,

Червоний перець, червоний цвіт,

Qui prend sa pourpre au sang des cœurs.

Яка багрянцю бере від крові сердець.

Ainsi faite, la moricaude

Таким чином, моріко

Bat les plus altières beautés,

Перемагає найгордйших красунь,

Et de ses yeux la lueur chaude

А з очей теплий блиск

Rend la flamme aux satiétés;

Відновлює полум'я до ситості;

Elle a, dans sa laideur piquante,

Вона має, у своїй їдкій потворності,

Un grain de sel de cette mer

Дрібка солі з цього моря

D'où jaillit, nue et provocante,

З якого бринить, оголена і зухвала,

L'âcre Vénus du gouffre amer.

Їдка Венера гіркої безодні.

Цей опус філологи відносять до античного жанру екфрасису, тобто опису художнього зображення (живописного, скульптурного, словесного), а не самого предмету: у Т. Готьє Кармен – це своєрідна поетична «репродукція» циганки П. Меріме.

Худа, невисока на зріст, прикрита зловісним плащем чорного волосся), з очима, як вугілля та бронзовою шкірою, вирізьблена сатаною – просто погана, на думку жінок.

Але чоловіків вона приваблює – її багрянні губи намальовані кров'ю їхніх сердець, здатні відродити їхню ситість. У фразі: «І архієпископ Толедо служив месу на її коліні» найголовнішим є мотив архетипності образу виражений в останній строфі, де йдеться про те, що: «в її спокусливій силі прихована, сіль морської безодні, звідки в давнину Венера виплила прекрасна та гола».

З точки зору суспільного прийняття другої половини XIX століття чуйна та відверта портретна адаптація «циганки Кармен» Теофілем Готьє була неможливою.

Тільки через півтора десятиліття в Орéга-Comique «портрет Кармен» Т. Готьє став закономірним, а його короткий «опис» відіграв величезну роль, ставши, свого роду, еталонним прототипом циганського образу Кармен.

У 1874 році французький композитор Жорж Бізе розпочав роботу над оперою «Кармен». У 1875 році в Паризькому театрі Орéга-Comique відбулася прем'єра, яка негативно була прийнята глядачем. Опера була надто реалістичною і здалася любителям-театралам позбавленою елементів піднесеного мистецтва (Dean Winton, 1965).

Причинами неприйняття респектабельною буржуазною публікою опери «Кармен», стали кілька ключових мотивів: перший – відраза до циганки-самозванки; другий – презирливе відношення до жанру оперети (в якому, насправді, був написаний твір композитора).

Для співвітчизників П. Меріме, сучасників Ж. Бізе, краса та зло жінки циганського походження були об'єктом цілковитого неприйняття. Незважаючи на те, що композитор Ж. Бізе свідомо сконцентрував увагу на головних темах, близьких серцям іспанців (на умовно екзотичній темі кохання й ревності та кориді), за допомогою лібретиста намагався згладити багато гострих кутів першоджерела (а саме її образ віщунки, пристрасної, непохитної та безстрашної коханки), йому не вдалося заневолювати циганську тему, яка червоною ниттю проходить через весь твір П. Меріме.

Портрет першої виконавиці ролі Кармен – Селестини Галлі-Мар'є. Автор: Анрі Люсьєн Дюсе

(1886 р.) свідчить про те, що знаменита співачка, виконуючи в опері цю роль, була безперечно чарівною та не мала жодної схожості з бідною представницею нижчих суспільних верств (Dean Winton, 1965).

Як бачимо, на портреті зовсім відсутні етнографічні циганські риси (скоріше, загальний іспанський колорит): на героїні спідниця, блузка та болеро, багато прикрашені золотими квітами, елегантні білі колготки з золотими квітковими прикрасами.

Фрідріх Ніцше, який відвідував оперу «Кармен» на менше двадцять разів за період 1881–1888 років, у своїй

книзі «Казус Вагнера» наводить знаковий приклад філософської інтерпретації образу, презирливо відкидаючи вагнерівське поклоніння перед Вічно-Жіночним та захоплюючись блискучим Чуттєво-Радісним Ж. Бізе (Nietzsche Friedrich, 1911).

На думку Ф. Ніцше, головна суть карменівської дуади «любов-ненависть» повинна трактуватися романтично, як кохання – фатум, доля, безсоромна, невинна, жорстока (Nietzsche Friedrich, 1911).

І дійсно, драматичність сюжетної лінії опери має музично-драматичний розпал, що надзвичайно пошквлює героїв, вселяючи в них правду життєвої фабули, що віддзеркалюється в постійній боротьбі їх плотського та духовного.

Оперний образ Кармен Ж. Бізе на відміну від літературного П. Меріме підкреслює не етнографічну специфіку героїні (символіку кольорів та атрибутів), а розкриває масштабність її характеру.

Кармен Ж. Бізе властиві: несамовита, диявольська пристрасть, демонстративне руйнування правил стосунків між чоловіком і жінкою, обеззброююча мужність перед обличчям смерті.

Такі риси важко віднайти в літературних і театральних персонажах рубежу XIX – XX століть, навіть у атмосфері наближення фемінізації та сексуальної революції.

Метою цієї статті за допомогою першоджерел та особистого виконавського досвіду, виявити ключові моменти неоднозначності трактування оперного образу Кармен Бізе.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні символізм образу Кармен не перестає набувати нових мотивів сексуальної свободи та революційних

поривів, вражаючи сучасних глядачів та критиків подоланням оперних штампів.

Жінок спокусливих й хитрих, привабливих й зловісних, гнучких й сильних у художньому світі романтизму та наступних епох було багато. Водночас архетипна Карменсіта (чужа, інша, виняткова) з її несамовитою пристрастю і бунтарством, чарівною красою та незалежним характером, залишаючись символом абсолютної «природності», до сих пір не може гармонійно існувати в рамках європейської культури.

Можливо, саме ця виняткова «природність» і є тією незнищеною силою та поясненням тривалої живучості її долі, особливо в найбільш значущому, як для музичної, так і для художньої культури, оперному трактуванні (що надало, нове, більш чітке уявлення про психологічну інтерпретацію образу, суть якого – це не етнічна приналежність Кармен, пов'язана із соціально-психологічними міфами «циганства», а найглибше відтворення її темпераменту, посиленого циганським «забарвленням»).

Психологічний портрет Кармен, усвідомлений через реалістичність образу, вимагає від виконавиць ретельного вивчення поведінкової психології головної героїні, природності її характеру, що розкривають всю логіку її драматичної історії.

Створення такого складного оперного образу-персонажу, як Кармен – це спільний та кропіткий процес пошуку взаєморозуміння актриси-співачки, режисера та диригента.

Цей неоднозначний образ вимагає особливої виконавської харизми та чітких акторських установок, що формуються та реалізуються під впливом режисерського задуму (через його інтерпретацію певних обставин).

В той же час диригент висуває вимоги стосовно музичної виразності. Оперна музика існує в певних обставинах, які регулюються темпом вокального тексту, динамічним рівнем, на якому серцебиття виконавців є співзвучним з пульсом ритмічного малюнку кожної музично-вокальної фрази, правильно вистроїти та контролювати яку допомагає саме диригент.

Слухача, безпосередньо емоційно, музика запалює лише тоді, коли триада виконавець – режисер – диригент є творчо збалансованою та базується на професійному порозумінні, що забезпечує органічне втілення композиторського задуму будь-якого оперного спектаклю, особливо опери Ж. Бізе «Кармен»

З особистого оперно-виконавського досвіду, можу сказати, що під час роботи над роллю геніальна музика Ж. Бізе занурила мене в атмосферу нескінченного творчого процесу, сповненого гли-

боких думок, неперевершених емоцій та найекстремальніших й філософських узагальнень. Вона захопила своєю безпосередністю, яскравістю мелодійного малюнку та оркестровим колоритом.

В партії Кармен, я вперше відкрила для себе, неповторну палітру яскравих характеристик емоційної жіночності, яка одночасно сповнена лірикою, драматизмом, потужним розпалом пристрастей, що викликають при виконанні неповторний трепет, який також заражає слухача, залишаючи сильні враження, змушує співпереживати.

Працюючи над партією, я неодноразово аналізувала, продумувала логіку і парадоксальність вчинків, емоційних вибухів, зачарованої сексობільності, відчайдушності та напору моєї улюбленої героїні. І тільки шляхом творчих вагань я дійшла до моменту вільного співіснування себе в ролі – це коли раптом починаєш відчувати та співати вокальну партитуру так, ніби ти знаходишся в співавторстві з композитором, знаєш його таємницю, тому пірнаєш з повною довірою і відчуттям азарту нового. У підсумку ти живеш, дихаєш, думаєш, любиш і вмираєш, як Карменіта...

Таке наближення до власної творчої істини дає величезний потенціал для виконавської трансформації, для примноження найтонших психологічних деталей поведінки свого персонажу.

Слід зазначити також, що особисто мені, додатково урізноманітнити, розфарбувати та визначитися з характером моєї Кармен допоміг найдрібніший аналіз та опанування танцювальних номерів в опері. Танець подарував моєму тілу повну емоційну, сонячну свободу, що була так необхідна для розуміння образу.

Тому моя Кармен – жінка пристрасна, незалежна, палка, здатна чуттєво любити і бути неприступною, спалахуючи як вогонь яскравими емоційними проявами, притягуючи своїм лідерством, гордовитістю та величчю й разом з тим красою своєї природної жіночності та одночасно приречена на фатальний підсумок життя.

«Завжди прекрасна Кармен» Ж. Бізе – це образ, який не залишає байдужим та не перестає притягувати до себе нові оперні імена, відкриваючи невідомі горизонти їх виконавських можливостей.

Тому ділячись своїм творчим та виконавським досвідом з колегами та здобувачами, я завжди наголошую на тому, що: «Партію Кармен неможливо лише грати та співати, нею треба жити!».

Підготовка до ролі Кармен вимагає професійного вивчення та опанування драматургії ролі, розуміння співочої та акторської манери виконання, вокально-технічної свободи співочого голосу.

На мою думку, солісткам опери, які працюють над створенням цього образу обов'язково необхідно:

- мати широкий акторський кругозор в сфері музичних, мистецьких та загальних знань;
- розвивати свої вокальні та акторські навички у виконанні;
- досліджувати задум композитора через проникнення в особливий оперний жанр твору;
- дослідити генезу оперного образу з точки зору епохи, в якій відбувається дія опери;
- розвивати власну вокальну техніку в режимі пошуку необхідних інтонацій;
- дослідити найтонші нюанси тембрового забарвлення, виявити індивідуальні виконавські особливості;
- ознайомитися з творчістю співачок, які увійшли в історію як видатні виконавиці партії Кармен;
- цікавитися сучасними постановками опери «Кармен», які створено за допомогою нових можливостей XXI століття.

Висновки. Символізм образу Кармен в основі своїй зумовлений її унікальністю та дивокуватістю, втіленою в її циганській натурі, що робить її особливо привабливою для невичерпних інтерпретацій.

За своє довге життя образ циганки Кармен зазнавав неодноразової соціальної трансформації (тому не дивно, що її навіть описували як іспанську аристократку, яка в трагічному романі закохалася в збіднілого дворянського офіцера).

У численних постановках і парафразах опери «Кармен» Ж. Бізе, які безперервно з'являються, циганська етнічна приналежність твору то проступає, то відступає перед іспанським колоритом, то зникає зовсім. В той час чітко виражений циганський «колорит» героїні продовжує вражати своїм трагічним розмахом, що залишається чужим і невідомим в європейській культурі.

Тому саме, специфічний алгоритм циганської теми у світовій гуманітарній традиції пояснює її геніально швидко адаптацію в соціокультурному просторі через міриади трансформацій «вічного образу» Кармен.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dean Winton. Georges Bizet, his life and work. – London: J.M. Dent, 1965. – 304 p.
2. Hatch Chr. Opera in Theory and Practice, Image and Myth. The Opera Quarterly. 2005. Vol. 21, № 1. Pp. 182-186.
3. Lacombe, Hervé. The Keys to French Opera in the Nineteenth Century (англ.). – Berkeley: University of California Press, 2001. – ISBN 978-0-520-21719-5.

4. Lindenberger H. Three Faces of Opera Study: Reception, Money, Performing Practice. *The Opera Quarterly*. 2006. Vol. 22, № 3-4. Pp. 546-557
5. McClary, Susan. *Georges Bizet, Carmen*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 163 p. – ISBN 978-0-52139-301-0.
6. Miklosich F.X. *Über Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa*. – Mroz Lech Dzije Cyganov – Romow w Rzeczypospolitej XV – XVIII. – Warszawa: DiG, 2001.
7. Neef, Sigrid. *Opera: composers, works, performers*. – English ed. – Cologne: Könnemann, 2000. – 923 p. – ISBN 978-3-82903-571-2.
8. Nietzsche, Friedrich. *The Case Of Wagner* (Vol. 8 in *The Complete Works of Friedrich Nietzsche*). – London and Edinburgh: T. N. Foulis, 2020.
9. Prosper Merime. *Carmen: Accompanied by another famous novella by Mérimée, The Venus of Ille*. Alma books. 2023
10. Théophile Gautier. *Collection complète d'œuvres poétiques*. Éditeur – Bartilya, 2013, p. 931.

REFERENCES

1. Dean, Winton. (1965) *Georges Bizet, his life and work* – London: J.M. Dent, 304 p.
2. Hatch Chr. (2005) *Opera in Theory and Practice, Image and Myth* *The Opera Quarterly*. Vol. 21, № 1. Pp. 182-186
3. Lacombe, Hervé. (2001). *The Keys to French Opera in the Nineteenth Century*. – Berkeley: University of California Press, ISBN 978-0-520-21719-5.
4. Lindenberger H. (2006). *Three Faces of Opera Study: Reception, Money, Performing Practice*. *The Opera Quarterly*. Vol. 22, № 3-4. Pp. 546-557
5. McClary, Susan. (1992). *Georges Bizet, Carmen*. – Cambridge: Cambridge University Press, 163 p. – ISBN 978-0-52139-301-0.
6. Miklosich F.X. (2001). *Über Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa* [About dialects and the migrations of the gypsies in Europe]. Mroz Lech Dzije Cyganov – Romow w Rzeczypospolitej XV – XVIII. – Warszawa: DiG. [in German].
7. Neef, Sigrid. (2000). *Opera: composers, works, performers*. – English ed. – Cologne: Könnemann, 923 p. – ISBN 978-3-82903-571-2.
8. Nietzsche, Friedrich. (2020). *The Case Of Wagner* (Vol. 8 in *The Complete Works of Friedrich Nietzsche*) – London and Edinburgh: T. N. Foulis.
9. Prosper Merime. (2023). *Carmen: Accompanied by another famous novella by Mérimée, The Venus of Ille*. Alma books.
10. Théophile Gautier. (2013). *Collection complète d'œuvres poétiques* [Complete collection of poetic works]. Éditeur – Bartilya, p. 931 [in French].